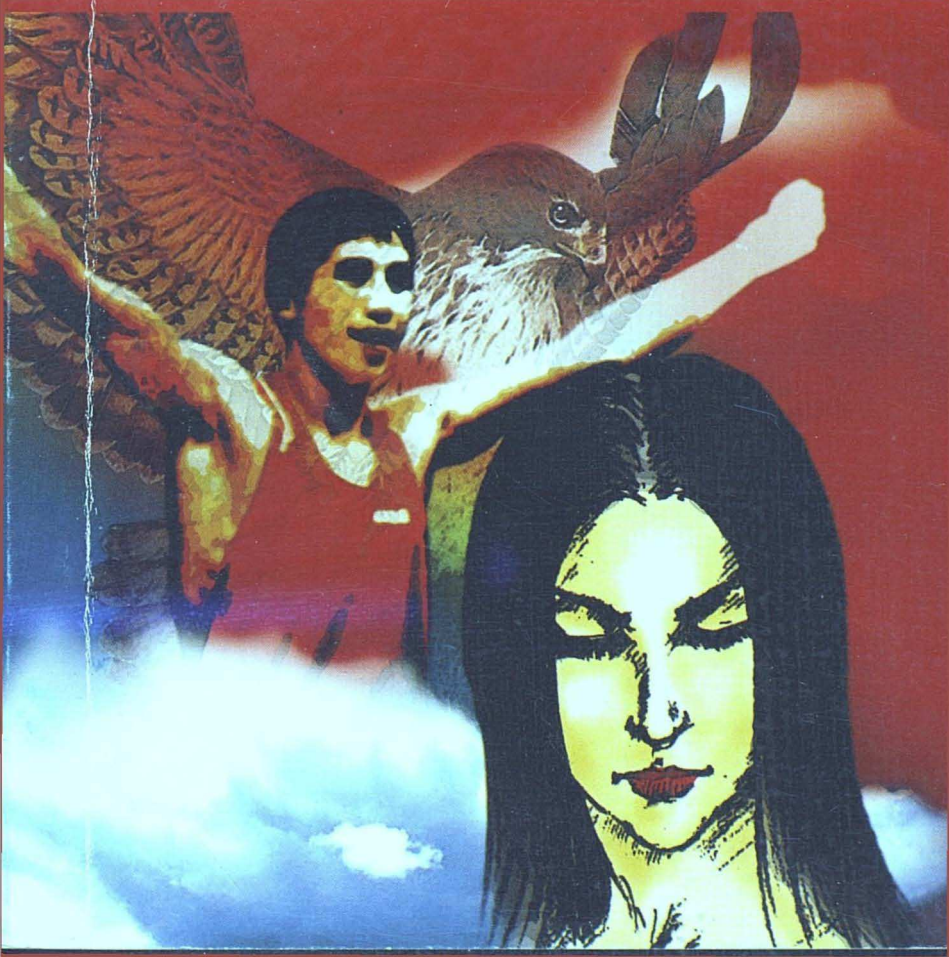

№ 2005
6068 К

Игілік ӘЙМЕН

ҚҰС ЖОЛЫ

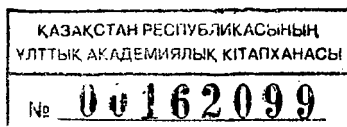
Ігілік ӘЙМЕН

ҚҰС ЖОЛЫ

Астана
2004

*Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылды*

Әймен Игілік.

Ә 37 **Құс жолы.** –Астана: Фолиант, 2004. – 108 б.

ISBN 9965-619-72-7

Игілік Әйменнің бұл «Құс жолы» атты баян-хикаясында халқымыздың даңқты перзенті, 2000 жыл Австриядағы Сидней қаласында өткен әлем Олимпиадасында бокстан чемпион болған Бекзат Саттархановтың ерліктегі төтен, бакыттай келте, даңқтай биік ерекше тағдырдың дәл өзіндей кіршіксіз көңіл мен пәк жүрекке түсірген шапағатты нұры, өшпесі мен өкінішті келбеті, қысқа ғұмыры ғашықтық көзбен, тілеулес жүрекпен сарапталған жинама мотивінде тұтымды баяндалады.

Кітап спорт сүйер қауымға, жалпы оқырманға арналған.

Ә $\frac{4204000000}{00(05)-04}$ 04

ББК 75.713

ISBN 9965-619-72-7

© Әймен И., 2004

© “Фолиант” баспасы, 2004

Мен егер лаулап жанбасам,
Сен егер лаулап жанбасаң,
Ол егер лаулап жанбаса –
Серпілер түнек, түн қашан!

Шығыс шайырларынан

АВТОРДАН

...Қазаққа бір тәрбие әңгіме ұсынылды. Баян-хикаяттардан (өнегелік қияли-философиядан туындаған) – документ, дерек іздеп дедектеудің, қазымырланып жатудың қажеті шамалы; астарын аңдаңыз. Басты мәселе – Ұлы мәртебелі тәрбие!

Үстірт қарағанға, шығармада – жеңіл ойнақылық жатқандай; екіншілей қарасаң – қызғылықты-шыжғылықты оқиғалар; ал, шындап автордың көзімен үңілуге ниет қойсаңыз – астарлы ауыр ой қылаңдайды. Тағы да – “Ұлы мәртебелі – өмір шындығы, жауапкершілік!” шырқырайды.

Алланың жолын көрсетуге тиіс аға буын – мына бір... өліара мезгілде – дәрменсіз, құлықсыз да. Себеп? Кешегі құдайсыз кезеңде – иманға жүгінген аталары қан жосаланып, келмеске кетіп – уызға жарымай, жетімек, жалтақ боп жетілген. Тамырлары солқылдақ. Кейінгі, соңғы толқын әлдеқайда әлді, зиянды, бостаншыл, құдіреті күштіге құлаған...

Олай болса – **ЖАЛЫН АТҚАН ЖАСТАРДАН – ӨШПЕС ЖАРЫҚ ЖҮЛДЫЗДАРДАН** өнеге алайық!..

...ҚАРАТАУ МЕКТЕБІНІҢ ЗАҢДЫ МҰРАГЕРІ

“Құс жолы” атты бұл лирикалық естелікті баянды тебірене оқыдым. Бір кезде бәріміздің де төбемізді көкке жеткізіп, өз ұлтымызға деген мақтанышымыз бен құрметімізді айтусыз өсірген аяулы Бекзат Саттархановтың қысқа ғұмырын ғашық көзбен, тілеулес жүрекпен сарапталған жылнамасы. Ерліктей төтен, бақыттай келте, даңқтай биік ерекше тағдырдың дәл өзіндей кіршіксіз көңіл мен пәк жүрекке түсірген шапағатты нұры. Өшпесі мен өкінішті келбеті.

Негізгі кейіпкердің бірі – атакты спортшымен бірге оқып, бірге өскен замандасы. Басты кейіпкер тақылеттес қайсар талап, асқақ арман иесі. Екеуінің де өнегесі – дала өртіндей лапылдап өткен Саттар Ерубәев. Сиднейдегі даңқ тұғырына көтерілген Бекзаттың көзінде айрықша алау маздап тұрып еді ғой. Сол от Саттардың “Менің құрдастарымы” мен өлеңдерінен тұтаныпты. Бекзат арманына жете алды. Бірақ оның қызығын ұзақ көре алмады. Талай арманы ішінде кетті. Артында он екі де бір гүлі ашылмаған ару махаббат қалды. Талантты қаламгер Игілік Әймен даңқты төңіректтейтін дарақылық қасіретін қазымырланбай, аяулы жандардың ақ тұнық сезім қаймағын шайқалтпай, аса нәзік баяндап бере алған.

Игілік Әймен қазақ қара сөзіндегі әйгілі Қаратау мектебінің жақсы үлгілерінің заңды мұрагері болып жетіліп келе жатқаны: байқатады. Қысқа әңгіме, хикая, эсселерінде Саттар Ерубәевтағы лапылдаған арманшылдық, Тәкен Әлімқұловтағы арғы мен бергіні қатар өрбітіп отыратын тарихилық пен табиғилық, Асқар Сүлейменовтегі әлеуметті ұлпа жерінен ұшынта шымшып алатын қиқарлық,

Қарауылбек Қазиевке тән майда әуез-лиризм анық бой көрсетеді. Оның үстіне, Абайдың заман мен наданнан түңілген күңіренісін қосыңыз.

Бұның бәрі еліктеушілік емес. Басымыздан өтіп жатқан баянсыз уақыттың кінәратсіз көңіл мен байыз таба алмай жүрген байбалам санаға тікелей түсіріп жатқан қысымы.

Зады Игілік Әймен – қадамына үмітпен көз тігіп, зер сала қадағалауға тұратын терең қаламгер болса керек.

Әбіш Кекілбайұлы

Әуелі Алла. Тәуелсіз Отанымыздан – тұңғыш қазақтан шыққан Олимпиада чемпионы, елін шексіз сүйген жиырма жасар азамат – Бекзат Сағтарханұлы Сағтархан тегі, арда бауырым – жағқан жерің жайлы болсын.

Бұл еңбегімді өлмес рухыңа бағыштадым.

Автор

ЕСКІ, ҚАРА ЖОЛДА. ҮКІАША АТА

(хикаяттарға барар жолда)

...Бекзат алты жаста еді. Қасиетті Үкіаша ата әулиеге жолымыз түскен... Халық аузында Үкіаша ата – Мұхаммед пайғамбардың замандас сахабаларының бірі – бірегейі.

Ол жерде қарт Қаратаудың күнгеі бөктерінде, әулиенің жанындағы зиратта менің атам, аталастарым, тағытағы қауым-жамағат әруақтар жатыр.

Жылдар өте, атамның дуалдан тұрғызылған бейіт-тамы әбден мүжіліп, шөккен-ді. Күн демей, түн демей толасыз ағылған келім-кетімнен аяқ асты боп, жойылып кетпегіне – қырнап тазалап, белуардан тас өрдік.

...Есімде – Бекзат өзінше біздерден қалыспауға тырысып, өршеленіп, неғұрлым үлкендеу тастарға жабысып бағуда.

– Қой, белің ауырады, ары барып ойна! – деймін мен, уайымдап. Ол бұрынғыдан бетер өршиді өжеттеніп.

– Үндеме, қой десең пәлеге қаласың, – дейді әкесі – ағамыз.

– Бекзат, өскенде кім боласың? – деймін, алдарқатып.

– Көке, сіз сияқты боламын! – дейді ол.

– Сонда қандай?

– Үлке-е-е-нн!..

– Мына түріңмен чемпион боласың-ау, шамасы?!

– Ия, чемпион боламын!!!

Майы тамған тамыздың аяқ кезі-тін...

Сан-сапалақ себептермен атамның басына, Үкіаша атаға бара алмағанымға көп жылдар өтіп те кетіп еді. Сырдың арғы бетінен кішкентай Бекзатын ерткен аталас ағамыздың келе қалғаны. Ол кісі де әулиеге зиярат етпекке ниеттеніп шыққан екен.

Ертесіне, менің он жасар балам бар, төртеулеп жол тарттық. Автобуспен қаладан қырық шақты шақырым жүрген соң, тұсынан түсіп қалдық. Ары, тауға қарай он шақырымдай жер. Біраз жыл бұрын, Ферғана ма, Наманған ба... әйтеуір сол жақтан келген бір бақуат мұсылман әйелі қырдың үстінен айналма тас жол салдырған (су шаймасын деген болулары керек). Өткінші көлік күтпедік, сарылып:

- Қалай жүреміз? – деді ағайым.
- Ескі жол әлдеқайда жақын ғой, – дедім мен.
- Баста!

Мен көзімді жұмып, “ескі жолдың жобасы осылай шығар” деп төтесінен саймен тартып бердім. Жаңылыспаппын: сәлден соң, шөп басыңқырап, бедерлері әбден сүрленіп, көмескілене кебірсіген ескі жолдардың сорабы бірнеше қатарланып, жарыса, сайрап кеп берсін. Кейбір, азын-аулақ мал тұяғы тиген жерлері ып-ыстық көрініп, борпылдап жатыр. Бір жағынан қуанып, екінші жағынан көзім түсіп, табаным тигеннен толқып кеттім. Көп жылдар бойы ізім-ғайым жоғалып, әуейі лағып, ұмыт қалдырғанымға өзімді күнаһар адамдай сезіндім.

...Бұл жолдармен сандаған мың адамдар нешеме жүз мәрте жүріп өткен. Мен үнсізбін. Ағайым да өз ойымен. Ішінді кернеген кермек тебіреністерінді бөліскің-ақ келеді. Қатарларынан айрықша бөлек жаратылған, ішінде тегін түйнек жатпағаны әзірге бір Аллаға ғана аян құйтақандай Бекзат бірде жүгіріп алдымызға шығып, біресе қалып кетіп, жолшыбай қолына іліккенін сүйретіп – ескі жолдың шаңын қағып, жаңартып та келеді. Менің қаланың таспа көшелерінде өскен балам кроссовкам қажады деп бір

шешіп-бір киіп, әудем қалып кеткен. Ойыммен әлектеніп, баламның қылығы китықтандырып та, арқама жалтақтай, отқа қарылып мен келемін. Кішкентай баланың табанының астынан бұрк-бұрк ұшқан топырақ санаңды жыбырлата сілкілеп, өткеннің елесі тынымсыз бұлдыраңдайды... .

Жолда, Ерқоян ата әулиеге тізе бүгетінбіз. Құран оқылатын. Одан Үкіаша атаға келіп, тағы да құран бағышталып, Өгізтау асатынбыз... Осы күндері Үкіашаға зияратқа келетіндер Ерқоянға соға алмайды, олар жаңа жолмен жүретін болған.

Ескі, қара жол – тірі! Ол да толқып, бұлқынып жатыр.

Әне, шұбатылған көш-керуен кетіп барады! Ақ ормалдарының ұштары желбіреп, желмаямен қалки жүзген жеңгейлер; ауыздығымен алысқан арғымақ мінген қияк мұртты ағалар; сүйектері сықырлап, дөңгелектері тынымсыз шикылдаған кәрі арба, үстінде немере-шөберелерін бауырларына басып, кеу-кеулеп әңгіме көрігін қыздырған ақ-шаңқан кимешекті әжейлер; ақ қалпақты, ақ бөз шапанды ақсақалдар...

– Әй, жүгірмектер! Жәй жүріндер! Ақырын сөйлеңдер, дабырламай!

Бозбалаларға әнтек зекіген апалардың даусы анық естілетіндей.

Қаудыраған қуырдақтарды жолай шалып, ауыздарынан көбіктері бұркырап, ыңыранған аруаналар... Кісінеген аттар... Жұрттың берекесін қашырып, тосын ақырған ессіз есектер...

Айналам күтір-күтір, күңгір-күңгір, сыңғыр-сыңғыр дауыстарға толып кеткендей.

Маған ескі қара жол ыңырсып, тілдесерге жан таппай мұнайып жатқандай көрінді. Әлде, бір мезгіл мызғып алайын деп тыныстап жатыр ма?

– Ия... біздер де өтерміз. Мына қарт, данышпан ескі көздер өшпесе екен?! – деймін ішімнен күбірлеп, дұға оқығандай.

– Кө-ке-е-е-е! Кө-ке-е-е! Қараңызшы?!.

Арқама бұрылсам, оншақты құлаштай келетін жуан сымтемірді саңғырлата сүйреткен Бекзат. Әлпеті – шар-

тылдаған найзағай отындай! Борпылдаған тылсым топырақ бұлқынып, будақ-будақ аспанға атқылайды...

Еріксіз езу тартамын.

– Ә-ә-ә...? Ескі, қара жол! Тірісің!!!

ИНКОГНИТО. ХАТ-ДӘПТЕР

(хикаяттарға кіріспе)

Заманның өліара, елең-алаңдығына қарамастан сезім сергітер, мамыр айының сылқымшуақ басы. Бір топ ниеті тура ағайынмен қарт Қаратаудың сонау түкпіріндегі Жылаған ата әулиеге барып, көңіл кірінен бір арылып, жеңілденіп қалған бейбітшілік кез де еді. Оған қоса өткен аптада боксшыларымыз Лапландиядағы әлем біріншілігінен құлақ естімеген қырғын олжамен оралған. Он екі салмақ түп-түгел қоржынға жүлде салды, бесеуі – алтын!.. Әсіресе, Бекзаттың салмағындағы Беріктің жеңісі халықтың жасыған көңілін шырқау көкке көтеріп-ақ тастады. “Жас алаштың” өткен нөмірінде Беріктің ол жеңісі хақында Жұлдыз Тілеулина деген ҚазМУ-дың талантты студентінің толғау-тебіреніске толы көлемді мақаласы жарияланды. Жалпы. Жұлдыз газеттерде Бекзат Австралиядан олимпиада чемпионы болып оралғалы ол жайында да басқалай да тамаша мақала-эсселерімен, өлең-жырларымен көрініп жүрген қарындасымыз-тын. Мен тіптен марқайып, бір жасап қалдым.

...Есіктің алдында – жүзімдердің көлеңкесінде “Биіктік” атты әңгімемді қырнап-қырлап, өз ойларыммен болып та баракатшылық қылып отырғанмын. Пошта келіп, бір бума газет, қытырлақ қоңыр қағазбен қатталған жұқалтаң бандероль тастап кетті. Бандерольдың сыртындағы: “Алматы. Жұлдыз Тілеулина” деген жазуларға көз жүгірте былай сырып қойдым да – газеттерді бір сүзіп өтіп, асығыстай қайта қолыма алдым. Ішім бұлк еткендей – бірдене сезетіндей: Бекзат жайлы мен де түртінектеп жүрмін. Жұлдыз қыз да ниеттеніп жүр?..

Бандерольдағы – он екі беттік, кәдімгі көк дәптер екен.

“Армаңыз, ардақты Иген аға!” деп басталатын алғашқы үш беті – хат:

“...Мен – Жұлдыз Тілеулина, Бекзатпен кішкентайымыздан бірге өстік. Университетке де қатар түстік. Ол – журналистикаға, мен – тілге.

Жастық жалын жасындай-ақ еді. Армапымыз асқар-асқар таулардай-тын. Өмірдің... мұншалықты құбылмалығын ойлап жатыптың ба? Бекзат өмірден өткен соң, маған ол туралы ойлау да, жазу да оңайға соқпады. Себебі?. Түсінерсіз... аға?!

Өзімді-өзім жеңгендеймін. Бекзат өшпес жұлдызды жолын салып кетті. Қазір сол жол жалғасуда! Жалғастырамыз!..

“Кетті” деген – бекер, ол – тірі! Мәңгілік тірі!!!

Әркім өзінің жұлдызды жолын салуы керек екен!..

Иген аға! Сіздің Бекзатқа бөтен еместігіңізді білемін. Менің хат-дәптер жолдауым – тек қана ол жағынан емес, маған Сіздің дүниелеріңіз ұнайды, өзіңізді құрмет тұтамын! Сенемін!?.

Мен, көзсіздікке барып – Бекзат хақында: “Мен балаң жарық күннен сәуле құған” деген поэманды бастап жібердім. (Сізден несін жасырайың... “өлең жазудан поэманы жеңіл санаған” зой деп те ойлап қалмасыз.)

Асықпаймын. Уақыт бар сияқты. (Қанат деген досымыз эссесін шыңдап жүр).

Иген аға! Өткен жолғыдай етпессіз?!..

Қарындасыңыз Жұлдыз Тілеулина”.

“Өткен жолғыдай етпессіз?! Сенемін!?. Түсінерсіз?..”

Жұлдыз бұдан бұрын да хат жолдаған. Бекзаттың Олимпиаданы бағындырып келген кезі. Хаттағы ода іспетті, екпінді сөздерден құралған дүние-тін. “Тексеріп берсеңіз” деген. Қысқасы... Бекзат арқылы елдің рухын жаңа да жаңа ұшарларға ұмтылдырар, соны да соны соқ-

пақтарға сілтер, ерен те ерек жан-дүниенді серпілтер бір нәрсе жазыңызшы дегендей астыртын өтініш-тілек, мегзеу бар болатын.

Аты-жөні көрсетілмеген инкогнито хат Жұлдыздікі екендігін жобалаған-тынмын.

Кідірместен, шама-шарқымша дүниәуи-пәлсапалық астар беріп, бас-аяғын жинақтап – “Жас алашқа” Жұлдыздың атынан жібердім:

МАҚТАНСАҢ ҚАЗАҚ – СЕН БҮГІН МАҚТАН!..

О, құдыреті күшті жасаған ИЕМ! Сенің қазаққа деген көзің ОҢ! Әрдайым елеп, ескеріп келесің.

Іштей: “Бұл қазақ та тегін емес-ау, әйтеуір Иесіне ұнайтындай бірдеңесі бар болуы керек” дегендей пендешілік ой да ілесіп жүретін. Бірдеңесі – Асан баба, Қорқыт баба, Төле ата, Абылай хан, Кенесары, Махамбет, Абай, Құрманғазы, Мағжан, Ахмет, Сұлтанбек, Саттар, Қажымұқан, Бауыржан, Әлия-Мәншүк, Тәкен, Шәмші, Нұрғиса, Мұқағалилар... болса керек. Қанының сұмдық тазалығы, Рухының биіктігі шығар!

Сол тазалық, Асқақ Рух – бүгін қазақтың төбесін көкке тіреп тұр! Көк байрағының желбірі: ауыздық салдырмас асау арғымақтың тұяғының тегеурініндей жердің түгін жапырып, қиян шыңдардың ұланы Мұзбалақтың алмас қанатындай көк аспанды тілгілеп, сартылдап – Еркіндігін, Асаулығын, Тектілігін барша әлемге паш етуде!

О, Бекзат бауырым! Саттархан тегі Бекзатым!

Сені туған Анадан айналдым! Сені берген жерден, елден айналдық!

Бекзат! Бек-затым! Барша қазақтың Бекзаты!

Сен білесің бе, не тындырғаныңды?!

Сен – Тәуелсіз Отанымыздан шыққан тұңғыш қазақ Олимпиада чемпионысың! Қазақ тарихында – бокстан алғашқы қазақ Олимпиада жеңімпазысың! Келешекке жетелер, жалғастырар – жарық жұлдызсың!..

Сен – қазағыңмен бірге едің, қазағыңмен бірге заңғар көкке көтерілдің, қазағыңды асқақтаттың!

Бүгін – айналам толы той-думан, шаттық, қуаныш, бақыт... Аспан жүзі айнадай – ашық, Жер-Ана бедері айшықты түкті кілемдей – көз тойғысыз! Жаңа туған қарадомалақ бауырларың Сенің жеңісіңмен ауыздандырылуда!

Телегей тілек... Айбарлы ұран... Қазақ... Алаш... Көк түркі... Рух!!!

Ақсарбас! Ақсарбас! Ақсарбас!

Бекзат! Сендер – Қазағымның туын алыс та жақын, қасиетті де қасыретті бауырлас Австралия жеріне желбіретіп барып, желбіретіп қайттыңдар. Бұл – тарих! Ал енді... ҚАЗАҒЫҢНЫҢ МІНЕЗІН білесің, сезесің!?

Ешқашанда бостық жасай көрмеңдер! Олай етуге қақыларың жоқ!?

Сен – қазағыңның қаһарманысың ғой!

Сен – Олимптің асқар шыңына қонған ақиық қырансың ғой!

Қаһарман ешуақытта иілмейді, сынбайды!

Қыран ешуақытта төменде қалбалақтамайды, қайыспайды!

...Қазақ даласындағы дүбірлі той – бүкіл түркінің киелі бесігі, қасиетті Түркістанымның ұлы тойына ұласты. Әруақтарымыз орындарынан қозғалып, аунап, Жер тербетілуде... Мақтансаң қазақ – сен бүгін Мақтан! Бүгін – мақтануыңа тұратын күн!

О, Жасаған Ием! Құдыретіңе, әміріңе құлдық. Шүкір!..

Бекзатымның, Қазағымның жеңісін ұзағынан сүйіндіре гөр!!!

Жұлдыз Тілеулина

Атойлаған қос жүректің дабылына тулаған мың-мың жүрек дүрсілдері қосылып, толқын да толқын буырқанып, ел ақ көбіктеніп жатқанда инкогнито хат тағы келген:

*Армаңыз, ардақты Иген аға!
...оныңыз қалай?!*

Басқа сөз жоқ. Жұлдыз екені белгілі еді...

Мен – басымды шайқап, кеңкілдей күліп алып, көк дәптерді ары қарай оқуға кірістім. Күнделікке жатпайтын. жақын арада жазылған ойлы да мұңлы естелік-жазбалар екен.

“Өткен жолғыдай етпессіз?! Оныңыз қалай?.. Поэма бастадым?.. Түсінерсіз?.. Сенемін!?”

...Мен – Жұлдыз қыздың желісімен – хикаяттар шертуге бел байладым.

ЕҢ-ЕҢ ҮЛКЕН АУЫЛ. ЖАЙЫН БАЛЫҚ

Килиманджаро – покрытый вечными снегами горный массив, высотой в 19710 фугов, как говорят, высшая точка Африки. Племя масаи называет его западный пик Нгаз-Нгая, что значит Дом Бога. Почти у самой вершины западного пика лежит иссохший мерзлый труп леопарда. Что понадобилось леопарду на такой высоте, никто объяснить не может...

Эрнест Хемингуэй

Тажалдың ынсапсыз көмейіне көктегі құс жолы мен жұлдыздар ғана ілінбес!

Айгүл Кемелбай

...Осы күндері өскен ауылымды кішкентай еді деуге аузым бармайды. Айтпаймын да. Біреулер солай деп жатса – жатып кеп шайқасуға даяр тұрамын. Тіптен, ол жер мен үшін – дүниедегі ең-ең үлкен елді мекен. Ол жерде Бекзат туылған...

Қазір Айдарлықөлде кәрі-құртан ғана қалыпты деседі. Бекер!? Кәрікөздер аманат! Біздер ораламыз әлі-ақ!

Есімде, тап сол кездегідей!

Ауыл... Жалаңаш табаныңа жұп-жұмсақ тиетін құмдауыт май топырақ. Тұздалған терідей, әр жер-әр жерде ағараңдай кепкен көлшіктердің орны. Дария тұстан түксие, қамалдана қарауытатын қамысты орман-тоғай. Ауылдың күн күлімдер желкесі ну тоғайдың етегімен көмкерілген тостағандағы күмістей көл. Жыл он екі ай, бала біткеннің жиналатын жәннаты – сол көл. П әрпіне ұқсас еңсегей мектеп, ішіне адам толмастай зәулім клуб, әңкиген әмбебап дүкен, әппақ дуалмен қоршалған бастырмалы гараж, монша... – ауыл ажары. Әркім қалауынша, қалаған жеріне салып алған әрқалай үйлер. Бекзаттардікі

мектеппен қатарлас, ортада, біздікі жыңғылды жазық шеттегі дөнесте.

Күн үнемі дарияның үстінен күлімдеп, жарқырап шығатын; үнемі жыңғылды-сексеуілді ен жазықтың астына барып, кимай-кимай қоштасатын...

...Ұмытпасам Горбачевтың қамалып қалып, кеңестің астына су жүгіріп тұрған, төрт жылдық бастауыш мектептің соңғы сыныбына барған кезіміз-ау. Қыркүйектің жайдары, шыбынсыз жазы болса керек. Төрт қыз боп көлге барғанбыз. Негізінен, қыздар көлдің қоғалары қалқиған таяздау, батпақты төменіне шомылатынбыз да, ер балалар тал, жиде, жыңғыл, камыс, қоға-құрақ аралас жынысты беттегі тереңді жайлайтын. Ілуде болмаса ол жаққа жоламайтынбыз. Балалар көріп қалса, әсіресе Бекзат жанымызды шығаратын... Неге екенін, сол күні көлде балалар болмады. Зығираның “Біз кембіз бе? Тереңге шомылайық!” деп қоймағаны.

Есіміз шығып, көлбақалармен жарыса-жағаласа, рахаттана шомпылдасып жатқанбыз. Көктен түскенін ортамызға Бекзаттың топ ете қалғаны. Ойпан-тойпанымыз шықты. Халатымды орнынан таппай зыр жүгіріп жүргенімде, үш қыз қарасын да көрсетпей тайып тұрыпты... Кейін білсем халатымды Бекзат тығып қойған екен.

Су шашып, батпаққа құлатып, ойнағын салған Бекзат құйындай ұшып жайына кеткен. Мен ауылға таяу ойпаңдағы нән жыңғылдардың арасына кіріп алып, әй-бір... еңкілдеп, аттың басын ағытайын-ай!

Жоқ іздеген мамама үш қыздың бірі Зығира: “Жұлдызды Бекзат көлге батырып жіберген” депті. Ал, ауылда дүрбелең басталсын.

Көлге жиналған қарақұрымнан шошып Бекзат тоғайға зып берген.

Ертеңгісін, аяқтарым кері тартқылап, мектепке келдім.

...Сынып жетекшіміз бас терісі келіссіздеу, сұсты, үнемі аузы көпіршіктеніп, қайда көрсең ақ есегін тыпыңдата жортқылап жүретін көртеңдеу ағай еді. Бірінші сабақ бітер-бітпестен мені, үш қызды, Бекзатты директорға алып кірді. Менің мамамның көздері бұрышта, тереңге

тұмшалған. Бекзаттың мамасы... сұлық... Үш қыздың мамалары – көптен бері той көрмеген ойыншылардай жарыса желбіреседі. Әсіресе, Зығираның мамасының екпіні қаттырақ.

Біздерді алып кірген соң, ақиып, аузы одан бетер көпіршіктеніп кеткен сынып жетекшісі ағайымыз бір қолын беліне таянып, екінші қолын ойқастата сермеп:

– Мына... тастесер, құйтақандай боп алып, бір күні бәріміздің түбімізге жетеді! Бүкіл ауылды көл түгілі дарияның өзіне батырады! – деді директорға шалт шүйліге де.

Бірдене айтқысы келгендей жалт қараған Бекзат тосылып, кроссовкасының ұшымен еден қырын шұқылап қалған. Тыпыршып, тығылып тұрғандығы байқалады. Бір аяғын сылттып, сүйрете басатын, екі иінінен дем алып, ұшынып отырған Зығираның мамасы тұтқиылдан түйріге кетті:

– Оу, ағайын! Айдың аманында алдын алмасақ болмас? Сен, Сырлан құрбым ренжіме, бәріміздің де баламыз бар, дос жылатып айтады деген...

Бірталай буын бейпіл босатып, жеңілектеп қалған Зығираның мамасы үлкен шаруаның басын қайырып тастағандай орындығын шикылдата, нықтала жайғасқан.

...Жауап кезегі жетіп, Бекзаттың мамасы төмендеген күйі “Кешіріңіздер...” деген бір ауыз сөзден артық ләм дей қоймады. Менің мамам да, директордың: – Сіз не айтасыз? – дегеніне: “Қояр... қалар...”, – деп қыңқ-қыңқ еткеннен ары аспады. Қалған екі қыздың мамалары ақыл-кеңестерін желдіртіп, сынып жетекшіміз қалған-құтқан ұсыныс-талаптарын тізбелеп, директорымыз орнынан көтерілген.

Директорымыз орта жасқа да жете қоймаған, сонысына қарамастан салмақты, салиқалы кісі-тұғын. Бекзатқа жақындап келіп:

– Ия... бат-ы-ы-pp! Не дейміз? – деді көздерін сүзе, қиғаштай салған күйі жымия жауабын тосып.

– Не айтушы еді! Мұнда сөз қалды ма!?

Аптығы басылмай аттандап отырған сынып жетекшіміздің шегір көздері шарт-шұрт шытынап, жұқалтаң басы ұшып кетердей кәлтең-кәлтең ойнақшып, мүлдем

жеке-көкпар шауып кеткен. Директорымыздың сұрақ-мезіреті ауада қалған.

Шамасы, жауабын, не айтпағын ішінен тергілеп тұрған Бекзат басын бір қакшыған күйі үнсіз қала берген. “Айтсаңшы... бірдеңе?” дегендей ме, мамасы жып-жылы бейкүнә жанарларын қайта-қайта жетімсірете жүздіріп өткен...

Оның бір қуарып, бір сазарған түр әлпеті айыпты адамдікіне тіптен келмес еді. Бір түрлі өзіне деген кіжініс, өкініш байқалатындай, бар сияқты. Саусақтарын сындыра сытырлатып, кроссовкасымен еден қырларын шұқылай берген. Кейде кеудесін кере дір-дір етіп, кинала, терең дем алады. Өне-міне... жылап жіберер ме екен деп зәре-құтымның ұшқаны. Бар өкпем ұмытылып, ішкі әлемімнің бұлқан-талқаны шығып: “Бекзаттың еш кінәсі жоқ!?” , – деп айқайлағым-ақ келді. Мен, Бекзатты аяп кеттім...

Білмеймін... жалпы, ол басқа қыздардан гөрі маған көп соқтығысушы еді. Сыныпта, партаның жанынан әрлі-берлі өткенінде бір түртіп қалмаса, сүйкеліп өтпесе қоңілі көншімейтіндей-тін. Сабақтан қайтқанда, қалай үлгіретінін – күтпеген жерден алдымнан арсалаңдай шыға келеді. Орталықтағы құдыққа суға бару азаптың-азабы болатын. Бір жолы ұмаждалған қағазды резеңкемен атып қоймаған соң, шыдамым үзіліп, қолыма түскен қаламсап қорабымен жіберіп қалғанмын. Оным қия кетіп, сыныпты айнала сабақ түсіндіріп жүрген жетекші ағайымызға тисін... Сыныптан қуылып, ата-аналарымызды шақыртуымызға тура келген де еді.

Мен, Бекзаттан үрейім ұша қорыққандығымнан емес, тыным бермей түрткілей беретіндігінен жақтырмайтынмын. Сондай қылықтары үшін жек көретінмін де. Қай жағымнан келіп қалады деп алақтаумен жүретінмін...

Үш қыздың тасасына тығылып, ойларыммен алысып әлекке түсіп тұрғанмын.

– Мұның сөзі таусылған! Мектептен шығару керек! Советті құлататындар осылар!? – деген сынып жетекшіміздің ызғарлы дауысынан селк етіп, шоршып түстім. Басын әнтек жұлқи көтерген Бекзат:

– Жоқ?! Мен кінәмді жоямын. дәлелдеймін! Ант беремін! – деді. Қылқына жұтынып, аздап мүдірістегені болмаса даусы нық, саңқылдап шықты.

– О-о-о!?. Антшылын... немен дәлелдемекшісің?

Көпіршіген езулерін кір-кір орамалымен сүрткілеген сынып жетекшіміз қос бүктетіліп, Бекзатқа шұқшия шаншылды. Сол мезет, ол жұлып алғандай:

– Дәлелдеймін! Бір күн беріңіздерші?! – деді тағы да саңқ-саңқ етіп, директор мен жетекшіміздің беттеріне кезек-кезек қапысыз қадалып.

– Жігіттің соңғы сөзі... Сенейік! – деді ақырын тосып тұрған директор ағайымыз жылышырай күлімдеп еңтіккендерге қоя-ақ қойсандаршы дегендей ым да жасап.

Бар пәлеге себепкер Зығираның мамасы қозғалақтап, сынып жетекшіміз саусағын шошаңдата секірендеп жүргенінде директордың кабинетінде Бекзаттың көлеңкесі де қалмаған еді...

* * *

...Бұл күні мен көлге бармай қалдым. Суға түсіп қайтқан қыздардың бірі: “Көлдегі балалардың ішінде Бекзат жоқ?”, – депті. Екіншісі: “Дария жаққа кетіпті...”, – депті. Үшіншісі – арқан алып тоғайға кіріп бара жатқанын көріптіміс. Күн бата, “дейді-дейдінің” ақыры дүрбелеңге ұласып, ауыл қайтадан аяғынан тік тұрды... Бекзаттың папасы: “Құдай сақтасын...”, – депті. Директор ағайымыз да: “Келер... байқалық”, – деген көрінеді. Зығираның мамасы үйден-үйге шойқандай желіп, жездесі сынып жетекшісі ағайымызды біраз жерге апарып тастапты: “Алқаш... кәрі қақпас... алжыған!”, – деп. Мамам екеуіміз де құр қалмапыз...

Таң атып, мектепке бардық. Бекзат жоқ. Сынып жетекшіміз де жоқ, ақ есегін тепеңдетіп бес-алты баламен

тоғайға кетіпті. Біздерге кітапханашы апай сабақ берген болды. Түске таяу, улап-шулап қайтпақшы болып жатқанымызда сырттан ентіге, алақайлай кірген Зығира:

– Бекзат келді! Бекзат келді! Д-э-э-уу балығы бар! – деді де қайтадан шапаттап ала жөнелді. Терезеден секіргені терезеден, есіктен шыққаны есіктен, оқушылар жапатармағай тысқа лап қойған. Мен... состиып тұрып қалыппын. Әлден уақытта, Бекзаттың үнемі “ұл-ке-е-ен балық әкеліп берейін бе?!” дейтіні есіме сап ете қалғаны... Мектептегі жан біткеннің соңы болып, мен де шықтым аулаға. Үлкен-кіші баскетбол бағанасының жанында қол-дарияланып тұрған Бекзатты қоршалап алған. Шығыршық темірге байланған арқаннан түйедей балықтың құбыжық басы көрген көзді шошыта арбайды. Жақындай бергенімде, топтың шеті сөгіліп, – кетіп қалмай нем бар еді? – маған аса бір құрметпен жол ашыла бастады...

Шамасы, Бекзаттың өзі айтса керек – Зығира:

– Жұлдыз! Бекзат саған әкеліпті. Жүр-жүр, тез! – деп қолымнан дедектете сүйрелегені. Құйрығы жер сызған жайын балықтың тұрқы – ең үлкен деген адамның бойындай-ау! Бекзаттың көздері шырақша жанады. Біресе маған, біресе балыққа қарап – екі езуі екі құлағында.

– Жұлдыз! Кешірші мені? Әкелдім... – дейді, одан бетер жайылып салып.

...Жұрттың бар шаруасы, ықылас-ынтасы ақ аю көргендей ме, аспан жерге түскендей ме – Бекзаттан гөрі көбірек маған ауғандай. Пышы-пышы, гу-гу үдей түскендей. Тарихтан бередіні зу-зу апайымыз әдетінше бастан-аяқ зуылдатып, беттерін шымшылай жұлмалап, қаумалаған қызылқұмарлардың делебелерін қоздырып-ақ бағуда. Мектептегі үш-төрт ер мұғалімнің ішіндегі қазақ тілі-әдебиеті ағайымыздың “қоя қойындар енді...” деген сыпайы ізеттілігін құлаққа ілер жан жоқтай. Кірерге қуыс-тесік болсашы...

Құдайға шүкір, қанша уақыт өткенін, бір кезде араның ұясындай гулеген мектеп ауласы саппа тыншыған еді. Сала-құлаш солбыр құлақтары үзіліп түсердей салақтаған ақ есегін екі бүйірінен тепкілей, сынып жетекшіміз де жет-

кен. Есегінің нокта жібін шалқалай тартқылап, бар буын түйдектете шығарған. Әй-шәйсіз:

– Неғылған тобыр, мынау не?! – деді балықты шегір көздерімен шанши, таяғымен түртіп. Содан, жарыса түсіндіргенсіген екі-үш апайды тыңдағансып болып, бұрынғысынан да еліре, екпіндей түсіп:

– Тараңдар!.. – Ей-и-й, түге, өңкей түк көрмеген... – Әй, завхоз бала, бері кел, мына балықты іскләдіна апарып қой! Ал... сен, анда бар! – деді Бекзатқа, таяғымен директордың кабинеті тұсты нұсқап.

Қызықтың, әшкеренің көкесі енді болды. “Бекзат Жұлдызды көлге батырып жіберіпті, Жұлдыз кешірім бермеген соң Бекзат дарияға кетіпті дегендей желбуаз әфсаналарға: Бекзат кешірімге жайын балық әкеліпті... Жұлдыз енді кешірмесе?..” сияқты желдірмелер жетпей-ақ тұр еді.

...Мен не жазып, не бүлдіріп қойғандығымды ұғына алмай дал болдым. Бекзаттың алдында иіліп, жұртқа көзкөрініс жасап, құмарларын қандырмағаныммен – бәрін іштей де, былайша да кешіріп қойған едім ғой. Ол да, онымды сезді... балық әкелсе – сынып жетекшімізге, директорға берген серті үшін ғана емес пе?!

Екі бетім дуылдап, құлақтарым бітеліп, аңырайып тұрып қалғанмын. Басымды қаймыға көтерсем – даурығысқан, қытықтары басылысқан жұрт тарқаңқырап, Бекзаттың білегіне қышқыш бақадай жабысқан сынып жетекшіміз мектепке кіріп барады екен. Кенет, табалдырықтан аттай берген Бекзат бір қолын есік жақтауына шірене тіреп, бір сәтке арқасына бұрылып, маған қадала қарап қалды...

Бар масқарашылық менің ғана басыма үйіліп-төгілгендей... көздерімнен ыстық жас парлай, үйге қарай жын соққандай құйындата жөнелдім...

Қазір ойлап отырсам – ол кезде... мен Бекзаттың отты да аяулы жанарларынан түкті де ұқпаған екенмін. Ұғайын деген ой-түйсік те болмапты. Ия, ия... балықтың да мән-мәнісін түсінбеймін. Жайын балық болса – бейшара ақ есекке тағы да бір кезекті жүк болып, кете барыпты...

Екінші хикаят

ҰЛЫ ДАРИЯ ЖАҒАСЫНДА. ТЕҢІЗ

...Қолың қалт ете қалса – аяулы ауылың есіңе түсетін болды, өзегің өртенеді...

Ең-ең үлкен ауылдың үстінен, әудем-ақ жерден ұлы дария өтетін. Айта беретін, сылаңдаған сұлу Сыр – Сыр-дария. Ауыл мен екі аралық қалың тоғай, ну, көл-көлішік. Дөң-дөңесті қуалай зырғыған таспа жолдың жиектері ғана ашық. Одан ары, күн ұясына қонақтар тұс – жыңғылды-сексеуілді ен дала, жазира кеңістік... кеңшілік...

Жаяу-жалпының паромға баратын күнделікті жолы – шоқ-шоқ тоғай, көл-көлішіктердің ара-арасынан жыланша шұбалаңдап сусыған соқпақтар. Ол соқпақтармен күндіздің өзінде жеке-жарым жүру қорқынышты еді. Өртенген ағаштардың қарабожыр бұтақтары арбиып-арбиып, ертектердегі жеті басты айдаһарлардай көрінетін, я, жезтырнақ мыстан кемпірдей әсер етіп, есіңді алатын. Құйын жел үпіре соққанда гой бүткіл тоғай әндетіп, біресе сыңсып, күңіреніп, көшіп-қонып тұрады... Үлкендер: “Топ қамыс өскен шұңқырлардағы көлішікке жолаушы болмаңдар, түбіне тартып кетеді” деуші-тін. Шындығында да, кей-кейде қызықтап жақындай қалсаң шұңқырлардың жиектері баланың еңбегіндей былқ-былқ етіп, зәре-құттыңды қашырап еді.

Мал-салын жоғалтқан ел – қоға-қамыс жаңарып өседі деген желеумен тоғайдың ауылға таяу тұстарын жиі өртеп жататын; әрі отындығын да жақыннан қамдағанды жөн көретіндіктен – биік-биік нән ағаштар дарияға жақындаған сайын ғана сіресе, жағалау-

ды әдіптей, шеп құра оседі. Ұшар басына дейін шырмауыққа шандылып, ақ ұла жамылған жиде ағаштарын ақша қарға оранып тұр екен деп те қаласың. Жарыса, сумаң-сумаң ентелеген соқпақ жолдар келіп-келіп, осы ит тұмсығы өтпестей нудың жытсық-жытсықтарындағы ін-ін тесіктерге кіріп-кіріп кетеді. Содан – жылт етіп жердің бетіне, жарыққа ытқып шыққан қосаяқ тышқандай жоңқи кошкен алапат дүниеге, ұлы дарияға маңдайыңды бір-ақ тірейсің. Басқа әлемге тап боласың... Әсіресе, несібесі шашаусыз он бойында – ерте көктем, күз кезеңдерінде ғаламат! Ғажайып!..

Түн баласы амалсыз, не көлденең кердеңдеген біреулер болмаса – соқпақ жолдар ну-тоғайдың бел түлектері: қабан, қасқыр, шибөрі, мәлін, түлкі-түлендердің өз еншісіне тиеді. Бақылдап-шақылдап, қорсылдап-гүрсілдеп, сыңсып-ұлып, бір жағынан байғызы шақырып, күнұзаққа көлгірси мүлгіген сарсағыз тоғай думандатып па, жынданып па, сала береді. Әгәрәки, үйде жалғыз-жарым қала қалсаң денең түршігіп, елеңдеп, елегізіп отырасың... Ал, сол тылсым тіршілік атаулының суалмас сусамыр емшегі ұлы дария болса – емірене иіп, ұйып, үн-тінсіз сырғып қана жатады...

Сәуір айының аяқ кезі. Аспан қылықты қыздай қылымсып, сан құбылып, түленіп тұрған...

Мен, отбасындағы балалардың үлкені едім. Мамам мен папамның менің бастауышты тәмәмдайтындығыма байланысты жыл ұзаққа созылған айтыс-тартыстары ақыры бітіскендей. Папам “Жұрт қатарлы орталыққа қатынап оқи берсін-дә” дейтін; мамамның уәжін менің де құптайтыным есепке кіріп, Түркістанға көшетін болдық. Міне, бүгінмен төртінші күн – орнығатын жайдың жай-жапсарын білмекке папамның үлкен шаһарға аттанғанына.

“Әкеңнен де бір хабар боп қалар, мен де қайтып үлгірермін” деген мамам құлқын сәриден орталыққа шыққан. Іні-сіңділерім бал ұйқыда. Дария тұс тозарандап, түн түндігі түріліп келеді. Туған ауылымды қаншалықты қимағаныммен, Түркістандай ескі де ертегі, үлкен қалаға деген